

93. Романович-Славатинский А. В. Моя жизнь... – №5. – С. 186.
94. Обзорение преподавания в университете св. Владимира в первое полугодие 1864-65 учеб. года // Университетские известия. – 1864. – №8. – С. 10.
95. Авсеенко В. Г. Школьные годы... – С. 722-723.
96. Передовица // Киевлянин. – 1864. – №2. – С. 1.
97. Высочайше утверждённый Общий Устав Императорских Российских университетов // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. II. (1825-1881). – СПб., 1866. – Т. 38. – Отд. 1. – № 39752. – июня 18, (1863). – С. 629.
98. Ставровский А. И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени... – С. 109.

Резюме

В статье рассматриваются причины, ход и последствия одного из важнейших для развития медиевистики в Университете Св. Владимира «кадрового конфликта» между профессором А. И. Ставровским и приват-доцентом В. Г. Авсеенко. Проанализировано содержание магистерской диссертации А. И. Ставровского «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» и четырёх работ В. Г. Авсеенко по различным проблемам истории и историографии средневековой Франции, Англии, Италии.

Ключевые слова: В. Г. Авсеенко, А. И. Ставровский, Университет Св. Владимира, медиевистика, средние века, историография.

Одержано 25 квітня 2013 р.

УДК 94(47+57)(092)+94(477)(092):001.83

С.А. Копилов

Є.В. ГУТНОВА І П.Ф. ЛАПТІН: РОКИ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ

У статті на підставі епістолярних матеріалів аналізуються наукові зв'язки двох відомих радянських історіографів – професора кафедри історії середніх віків Московського державного університету імені М.В. Ломоносова Є.В. Гутнкової та професора кафедри загальної історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту П.Ф. Лаптіна.

Ключові слова: Є.В. Гутнова, П.Ф. Лаптін, листування, наукові праці, співпраця.

Науковий здобуток упродовж останніх десятиріч спеціальних історіографічних досліджень і, зокрема розширення їх проблематики зумовив залучення більш широкого комплексу історіографічних фактів і став можливим завдяки розширенню джерельної бази. Історики історичної науки, як правило, почали звертатися не тільки до різноманітних неопублікованих матеріалів традиційного типу, але й до інших джерел, які раніше залишалися поза полем зору історіографів. Серед останніх важливе місце займають персональні тексти, або джерела особистого походження (листи,

щоденники, мемуари, автобіографічні матеріали та ін.), в яких відображений емоційний та інтелектуальний світ, самосвідомість й індивідуальний життєвий досвід дослідника. Саме вони залишаються найважливішими джерелами для вивчення історії створення історичних праць і біографій вчених, впливу суспільно-політичних чинників на їх творчість, а також історичної думки на суспільну свідомість, історію академічних установ, організацію історичної освіти, поширення історичних знань тощо. Крім того, залучення цих важливих історіографічних джерел дозволяє визначити тенденції розвитку науки, що, за спостереженням відомого історика, академіка Є.О. Космінського, розкриваються не лише у видатних працях того чи іншого великого автора, але більш чіткіше проглядаються у періодичних виданнях, в історичних статтях епохи, дискусіях, художній літературі та ін.¹

У статті на підставі матеріалів листування професора кафедри історії середніх віків Московського державного університету імені М.В. Ломоносова Євгенії Володимирівни Гутнової (1914-1992) і професора кафедри загальної історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту Петра Флоровича Лаптіна (1912-1986) з'ясовуються наукові зв'язки двох відомих радянських історіографів. Використані епістолярні матеріали за 1960-1984 рр. і деякі інші документи з особистого архіву П.Ф. Лаптіна зберігаються в родині його молодшого сина Юрія Петровича, котрий люб'язно дозволив авторові статті ними користуватися, за що висловлюємо йому вдячність.

Особою, котра об'єднала наукові зацікавлення цих двох істориків був учитель Є. Гутнової – Євген Олексійович Космінський (1886-1956). З 1934 до 1949 рр. (з невеличкою перервою в 1941-1943 рр.) він очолював кафедру історії середніх віків Московського університету; з 1936 р. був також співробітником Інституту історії АН СРСР, де у 1947-1952 рр. керував сектором історії середніх віків, а потім, аж до своєї смерті, – сектором візантиністики; а з 1942 по 1959 рр. працював відповідальним редактором головного друкованого органу радянських медієвістів – періодичного збірника «Средние века», з 1947 по 1959 рр. – «Византийского временника». І хоча академік Є.О. Космінський не був учителем П.Ф. Лаптіна у конкретному значенні цього поняття, саме його останній вважав «своїм вчителем»² і з середини 40-х підтримував з ним довготривалі наукові контакти³.

Ми не маємо точних даних про час і обставини знайомства П.Ф. Лаптіна й Є.В. Гутнової, але припускаємо, що воно відбулося в червні 1958 р., коли український історик приїхав до Москви для консультацій з академіком Є.О. Космінським щодо структури докторської дисертації. На жаль, ця зустріч не відбулася, оскільки на цей момент, через погіршення стану здоров'я, Євген Олексійович вкотре проходив лікування в одному з підмосковних санаторіїв⁴. Використовуючи свій приїзд до Москви, П.Ф. Лаптін познайомився з його ученицею – Є.В. Гутною – доктором історичних наук, доцентом (згодом професором) кафедри історії середніх віків Мос-

ковського університету, авторитетним дослідником у галузі історіографії історії середніх віків. Після ж смерті свого глибоко шанованого вчителя (24 липня 1959 р.) вона продовжила його науки зв'язки з українським колегою. «Те, що я робила у зв'язку з Вашою роботою – це мій обов'язок як вченого, до того ж відносно людини, котра була пов'язаний з моїм дорогим і незабутнім вчителем – Є.О. Космінським», – відзначала вона в одному з листів до українського колеги⁵.

Безсумнівно, що ініціатива розвитку цих контактів виходила від останнього, зацікавленому в отриманні кваліфікованих порад щодо дисертаційного дослідження, інформації відносно апробації його результатів, про тематику наукових конференцій тощо. Так, у листі від 15 лютого 1963 р. він високо оцінив значення їх співпраці: «Я дуже прошу особисто Вас, Євгенія Володимирівна, і всю кафедру від мене не відмовлятися. Оскільки після смерті Євгена Олексійовича (Космінського – С.К.) я у відношенні наукового керівництва залишився сироту. Не лише в Кам'янці, але навіть в Україні у мене немає з ким поговорити і обмінятися думками щодо обраного питання. Тому єдина моя надія на Вас і Вашу кафедру»⁶. Водночас він направив через Є.В. Гутнову заявку на участь у всесоюзній конференції з проблем історіографії, котра в листі до нього інформувала про передачу оргкомітету конференції листа і запитувала щодо теми його доповіді на пленарному засіданні конференції⁷.

Розвитку співпраці двох вчених сприяло запрошення українського вченого, за ініціативою Є.В. Гутнової, на засідання кафедри історії середніх віків Московського університету (13 червня 1961 р.), де він доповів про роботу над монографією «Проблеми общини західноєвропейського середньовіччя в російській медієвістиці другої половини XIX – початку XX ст.». Його учасники – професор Є.В. Гутнова, доценти Ю.М. Саприкін, О.Р. Корсунський, кандидат історичних наук С.О. Асіновська та ін. – підтримали окреслений план роботи колеги, а в прийнятій за результатом обговорення ухвалі кафедра схвалила його роботу над монографією, підкреслила «доцільність підтримувати постійний зв'язок доц. П.Ф. Лаптіна з кафедрою Історії середніх віків МДУ» і сформулювала прохання на адресу ректорату Кам'янець-Подільського педінституту «всіляко сприяти доц. П.Ф. Лаптіну в реалізації постійного зв'язку з кафедрою Історії середніх віків МДУ»⁸. В листі до Петра Флоровича від 21 серпня 1961 р. Євгенія Володимирівна висловила впевненість у користності проведеного обговорення на кафедрі плану-проспекту роботи, побажала «її успішного продовження і завершення» і підкреслила, що «мій обов'язок і мій обов'язок вченого сприяти розвитку вітчизняної науки і, зокрема, в галузі історіографії»⁹.

Участь українського історика в засіданні кафедри історії середніх віків Московського університету й конструктивне обговорення структури його монографії, безпосереднє спілкування з російською колегою виявили спільність їх поглядів щодо трактовки окремих проблем історії історичної науки й шляхів її розвитку. Цьому сприяла спільність характерів і долі

П.Ф. Лаптіна і Є.В. Гутнової, які належали до другого покоління радянських істориків і виросли в умовах сформованої компартійної системи. Сприйнявши марксизм, кожний з них взяв із нього в першу чергу ідею про закономірність історичного розвитку, якій зберігали вірність до кінця, при всіх коливаннях ідейних курсів і мод. Всякчас, стикаючись з вимогами «актуалізації» науки (під якою розумілося її звільгаризоване тлумачення), вони свято зберігали сприйняте від вчителів розуміння місця інтелекту та призначення вченого. Це засвідчує лист Євгенії Володимирівни від 30 вересня 1962 р., в якому вона підтримала стурбованість колеги щодо публікації в одній з центральних газет статті, що містила двозначні оцінки й настанови щодо актуальності проблематики історичних досліджень, і відверто висловилася відносно майбутнього історичної науки. «Тож ми і самі тут не зовсім ясно знаємо, що чекає нашу історичну науку, – писала вона. – У наш час технічного прогресу і торжества природничих і фізикоматематичних наук іноді доводиться зустрічати нігілістичне ставлення до історії, особливо до історії наших т.зв. неактуальних періодів, і, на жаль, не лише у людей мало освічених в історії, але й у окремих істориків і спеціалістів в ін. суспільних науках. Чим вони керуються при цьому не знаю. Побоююсь, що більш за все [не розбірливо – С.К.] кон'юнктурними міркуваннями, а в багатьох випадках неосвіченістю і не розумінням сутності і методів історичної науки... Стаття в «Известиях», в якійсь мірі визначає наперед можливі нападки на «неактуальні історичні періоди»¹⁰. Згодом у мемуарах Є.В. Гутнова так прокоментувала ситуацію періоду хрущовської відлиги: «1962 року пройшла перша за період мого життя в історичній науці всесоюзна нарада істориків. Вона в якійсь мірі закріпила цей дещо більш «вільний» режим нашої роботи. Як і раніше, однак, доводилося стикатися з чималим тиском зверху з різних конкретних питань, хоча тепер він здійснювався більш обережно, без колишніх картань і суворих оргвисновок. Проте, цитатництво і навішування ярликів так і не зникли повністю»¹¹.

Питання, що найчастіше обговорювалися в листах двох вчених-історіографів, торкалася роботи П.Ф. Лаптіна над монографією «Проблеми общини західноєвропейського середньовіччя в російській медієвістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.», координації цієї теми в Раді з історії історичної науки (голова – академік АН СРСР М.В. Нечкіна), можливості обговорення на засіданні кафедри історії середніх віків Московського університету окремих її розділів за участю М.А. Алпатова, Б.Г. Вебера, О.І. Данілова, участі у фахових наукових конференціях, структури і змісту підручників і посібників для студентів історичних факультетів, рецензування статей та ін.¹². «Моя рецензія зводилась до того, що Ваш матеріал потрібно більше конкретизувати, оскільки в статті Ви свої припущення і висновки зробили в досить абстрактній формі, – писала Є.В. Гутнова колезі у грудні 1964 р. відносно рукопису його студії «Історіографічні елементи в лекційному курсі історії середніх віків» (опублікована у 1966 р. у збірнику «Средние века» – С.К.). – Сподіваюсь, що

Вам вдасться внести відповідні зміни у Вашу статтю. Загалом же стаття на подібну тему уявляється мені досить корисною. Бажаю Вам усіляких успіхів в цій справі, як і в усіх інших Ваших зачинаннях»¹³.

Навесні 1968 р. П.Ф. Лаптін завершив роботу над текстом монографії, про що повідомив у листі колезі. «Я дуже хочу, щоб першим її читачем і неофіційним рецензентом були Ви, Євгеніє Володимирівно, – писав він. – Таке бажання цілком зрозуміло. Хотілось би, щоб перше критичне слово почути від справді знаючої людини і, до того ж, людини, доброзичливо налаштованої, як мені здається, до автора. І друга, не менш важлива обставина. Оскільки після смерті Євгена Олексійовича багато років Ви, Євгеніє Володимирівно, були фактичним моїм консультантом і порадиником»¹⁴. Остання привітала колегу із закінченням великої праці, висловила готовність прочитати роботу, а також порадила направити один примірник рукопису монографії професору Томського університету Б.Г. Могільницькому. «Якщо вирішите надіслати йому роботу, то напишіть мені, я зможу написати йому також і попросити прочитати її, – писала Є.В. Гутнова. – Що стосується мене, то зможу читати Вашу роботу лише поступово, в рідкі вільні хвилини. На жаль, сили не дозволяють працювати як раніше і як хотілось»¹⁵.

Висока оцінка рецензентами рукопису монографії П.Ф. Лаптіна забезпечила її передачу до одного із київських видавництв, але окреслилася проблема певного скорочення тексту, про що автор інформував російського історика й радився щодо доцільності окремих змін. Остання ж у листі від 16 квітня 1969 р. раділа, що «справи з друкуванням Вашої роботи налагоджуються» і всіляко підбадьорювала колегу. «Хай Вас не бентежить скорочення матеріалу, – писала вона. – Це доля майже всіх наших робіт, і обирати тут не доводиться, доводиться брати, що дають. Що стосується передбачених Вами скорочень, то я думаю, що вибір Ваш в цілому вірний. Звичайно, скорочувати всю роботу по сторінкам – це дуже великий, тривалий і невдячний шлях»¹⁶.

На увагу заслуговує розгорнутий лист Є.В. Гутнвої (8 арк.) до колеги, написаний влітку 1970 р., в якому вона категорично не погоджувалася з оцінкою «начебто «помилкових» поглядів Є.О. Космінського», що намагався довести учень П.Ф. Лаптіна – А.В. Опря (сьогодні професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – С.К.). Останній у 1970 р. для збору матеріалів дипломного дослідження «Історичні погляди академіка Є.О. Космінського» відвідав Московський університет, де зустрівся з Є.В. Гутнвою та іншими учнями відомого історика-медієвіста. Після ознайомлення з планом дипломної роботи Євгенія Володимирівна відкинула періодизацію концепції аграрної історії Англії Є.О. Космінського, яку висунув А.В. Опря, що, на її думку, «не сформувалася остаточно ні в 1935 р., ні в 1947 р.», а продовжила розвиватися та поглиблюватися в радянській медієвістиці¹⁷. У листі до українського колеги вона писала, що його учень, «як і багато юних дослідників, одержимий манією відкриттів» і просила застерегти його

«від занадто уїдливого акцентування знайдених ним «пікантних» місць, оскільки він ризикує, можливо сам того не бажаючи, поповнити лави ганьбителів Є.О., обвинувачуючи його в «економічному матеріалізмі» та ін.» і пояснити, що подібні «відкриття» навряд чи принесуть йому лаври в серйозній науці¹⁸. Вона відверто нагадала П.Ф. Лаптіну, що ні високий науковий авторитет, ні посади, ні почесні звання не врятували їх вчителя від диктату директивних органів і брехливої критики: «Є.О. упродовж останніх років був об'єктом неправдивих нападок (в книзі Полянського, в статті Данілової, де його називали буржуазним істориком, лише пристосованцем до марксизму, в низці усних виступів Гуревича, обвинувачуючи його як прихильника суто кількісного аналізу в історії)»¹⁹.

Обґрунтовуючи свою позицію в питанні щодо періодизації формування концепції аграрної історії Англії Є.О. Космінського, Є.В. Гутнова акцентувала увагу на таких принципових, як на її переконання, моментах. По-перше, «він не народився марксистом, він завоював свій марксизм у складній внутрішній боротьбі. Але ці складності в основному відносяться до періоду до 1917 р., до 20-х і початку 30-х рр. Коли я познайомилась з Є.О. Космінським в 1936 р., усі ці складності вже були позаду... став сформованим марксистом раніше, ніж багато інших, зокрема, наприклад, Граціанський і Неусихін»²⁰. По-друге, «визначаючи критерії періодизації розвитку даної концепції за Космінським необхідно пам'ятати, що він був першим, що те, що нам тепер зрозуміло і роз'яснено в підручниках, він відкрив в оригінальних дослідженнях, прокладаючи шлях іншим»²¹. По-третє, «періодизацію становлення даної концепції Є.О. Космінського не можна відривати від усього комплексу його еволюції. Не можна забувати того, що вже в 1937-38 рр. Є.О. Космінський у своєму загальному курсі історії середніх віків міцно стояв на марксистських позиціях, що знайшло відображення і в першому вузівському підручнику 1938 р., одним із головних авторів і редакторів якого він був; що в ці ж роки він вже читав свій курс історіографії середніх віків (опублікований згодом) вже цілком базуючись на марксистському розумінні історії; що в ці роки він писав підручники для школи та ін. ... не можна відривати його розвиток як вченого від усієї еволюції радянської медієвістики»²².

До питання оцінки наукового доробку Є.О. Космінського обидва вчених поверталися ще декілька разів. Зокрема, у листопаді 1970 р. Є.В. Гутнова писала українському колезі: «Із Вашого останнього листа я зрозуміла, що я, ймовірно, Вас неправильно зрозуміла і що ми з Вами погоджуємося в основних принципових оцінках шляху вченого. І прошу вибачення, якщо згарячу написала, що здалося Вам досить різким. У своє виправдання можу додати лише те, що це місце, як говориться, у мене за останні роки наболіло і дуже хочеться виправити ту історичну несправедливість, що поступово накопичується навколо імені видатного вченого і людини». Також Євгенія Володимирівна підтримала пропозицію П.Ф. Лаптіна стосовно публікації праць, присвячених творчості їх вчителя, «щоб вони давали об'єктивну наукову і справедливу (хоча зовсім не

«іконописну») характеристику його шляху», а також привітала колегу з «хорошим учнем» і висловила впевненість у досягненні ним поставлених завдань на рівні студентських можливостей і дала принципову згоду підготувати рецензію на дипломну роботу А.В. Опрі²³.

Одна з тем, що обговорювалася в їх листах, стосувалася історіографічного напрямку наукових інтересів Є.В. Гутнкової, яка, зокрема, намагалася постійно інформувати колегу про роботу над підручником з історіографії історії середніх віків. «Цей рік у мене особливо важкий, так як я повинна закінчити чи у будь-якому випадку сильно просунути вперед книгу – лекції з історіографії середніх віків», – писала П.Ф. Лаптіну в квітні 1968 р.²⁴ Згодом вона інформувала, що працює над розділом про російську медієвістику, зокрема дійшла до істориків-позитивістів, в якому намагається подати їх конкретно-історичні концепції. «Потім буду писати кризу і закінчу 1917 р. Англійська, французька, німецька медієвістика у мене вже готові, а легкі глави про М. і Е. (Маркса і Енгельса – С.К.) і про загальний розвиток буржуазної медієвістики в другій половині 19 ст. Сподіваюсь до весни в чернетці закінчити все, а восени здати у видавництво», – відзначала вона влітку 1970 р.²⁵ Невдовзі вона повідомила, що закінчує посібник з історіографії, а в роботі над розділом про російську медієвістику «весь час звертаюся до Ваших статей»²⁶. У грудні 1971 р. Є.В. Гутнова знову повідомила, що закінчує книгу і «всі вільні хвилини витрачає на неї»²⁷, на початку 1972 р. – вкотре підтвердила, що «зараз вирішальні дні для моєї роботи – закінчую її редагування, передрукую, перечитую». А восени наступного року – з радістю інформувала, що отримала книгу від рецензентів (С.Д. Сказкіна, О.І. Данілова, М.О. Алпатова – С.К.) з гарними відгуками, але з деякими дріб'язковими зауваженнями, виправивши які остаточно передасть її на редагування та «якщо все буде в порядку, то вона вийде в 1974 р.»²⁸.

Навесні 1971 р. Є.В. Гутнова повідомила П.Ф. Лаптіна, що за порадою лікарів залишає лекційну діяльність в університеті й переходить на роботу в Інститут загальної історії. «В університеті буду читати лише курс історіографії і доводити своїх дипломників», – писала вона й підтвердила своє зобов'язання підготувати рецензію на дипломну роботу А.В. Опрі та висловила побажання бачити його в цільовій аспірантурі Московського університету²⁹. А вже 5 грудня ц.р. Євгенія Володимирівна, яка добре розуміла міру новизни й місце кожної наукової праці та прагнула оцінювати зроблене колегами за його кращими якостями, привітала Петра Флоровича з виходом його монографії і запитувала про плани захищати за книгою докторську дисертацію³⁰. Невдовзі поздоровила колегу з позитивною рецензією М.А. Барга на монографію, інформувала про розмову з професором Ю.М. Саприкіним відносно можливого захисту його роботи й водночас радила: «Можливо потрібно Вам ризикнути надіслати Вашу книгу. Раптом вона йому сподобається і він дасть йому свою «згоду» на її захист в Університеті... Поміркуйте над цією пропозицією і напишіть мені»³¹. За

кілька місяців знову повернулася до цього питання: «Не вважайте, що розмовляла з Саприкіним через те, що прийняла Ваш попередній лист за натяк. Просто мені захотілося спробувати Вам допомогти»³².

В №7 журналу «Вопросы истории» за 1973 р. була надрукована рецензія Є.В. Гутнової в співавторстві з В.В. Самаркіним на монографію П.Ф. Лаптіна «Община в російській історіографії останньої третини XIX – початку XX ст.» (К.: Наукова думка, 1971. – 300 с.), підготовлена на замовлення редколегії³³. Її автори відзначали, що «основна цінність роботи полягає в конкретному дослідженні поглядів російських медієвістів на історію общини» і те, що автор підкреслив їх інтерес «не лише до ранніх форм общини, але й до общини більш пізнього часу – періоду розвинутого феодалізму і розкладу феодальних відносин»³⁴.

Наприкінці 1973 р. Євгенія Володимирівна інформувала колегу про успішне проведення читань пам'яті Є.О. Космінського, «закінчення у великому поспіху своїх зобов'язань із селянства («Історія селянства», т. 1 – С.К.)» і подальші плани доопрацювання нового видання підручника з історії середніх віків³⁵. У липні наступного року стурбовано писала про «чергову неприємність» – розгляд в Інституті загальної історії АН СРСР першого тому «Історії селянства». Досить відвертий опис цієї події вкотре засвідчили її високу репутацію в широких наукових колах як серйозного вченого й те, що вона не терпіла в науці фальші й поверхового ковзання, а також її прихильність новим ідеям, що культивувалися в тогочасній західноєвропейській історіографії. «Як я і передбачала, обговорення набрало форми гострої сутички між нашими «ортодоксами» (Данілов, Саприкін, Чистозонов, Удальцова) і «новаторами» (Гуревич, Безсмертний, Корсунський, Котельнікова) – авторами і редакторами тому, – писала вона. – Бій йшов дуже гострий і принциповий... Обговорювана робота погана в багатьох відношеннях і дуже багато методологічних проколів»³⁶. В іншому ж листі, характеризуючи моральний клімат в Інституті загальної історії та в університеті, вона відверто писала, що «у нас якось стало незатишно після смерті Сергія Даниловича (Сказкіна – С.К.), досить жорстко і формально»³⁷.

Зберігаючи сприйняте від вчителів розуміння місця інтелекту і призначення вченого, Є.В. Гутнова в якості поради висловила свої міркування щодо теми кандидатської дисертації А.В. Опрі, присвяченої творчості її вчителя, а також виклала важливі методологічні поради щодо її написання: «Я би звузила тему: чи «Є.О. Космінський як історик аграрної історії Англії», або в крайньому випадку як історик середньовічної Англії. Для того, щоб створити оригінальне дослідження, потрібно дослідити роботи Є.О. Космінського – його методологічні та його концептуальні погляди і висновки і його методику дослідження джерел. Потрібно показати на якому історіографічному тлі він виріс, і на якому тлі писав свої основні роботи»³⁸.

В середині 1970-х рр. колеги активно обговорювали питання відносно порушення вченою радою Кам'янець-Подільського державного педагогіч-

ного інституту клопотання про присудження П.Ф. Лаптіну вченого звання по кафедрі загальної історії та його розгляду в ВАК СРСР, обмін думками в академічній періодиці та в університетському середовищі щодо книги Є.В. Гутнвої «Історіографія історії середніх віків: навчальний посібник для університетів», підготовку нової редакції підручника з історії середніх віків, проведення історіографічної конференції в Калініні, окремі методологічні засади праць Є.О. Космінського тощо. Зокрема, в листі від 3 серпня 1975 р. Євгенія Володимирівна висловлювала вдячність колезі за отримані примірники «Українського історичного журналу» з його рецензією на посібник з курсу історіографії середніх віків. «Я вважаю, що вона при всій її стислості, правильно висвітлює суть і значення книги, – писала вона – ... Що стосується Ваших зауважень на книгу, я думаю, що в основному вони слушні»³⁹. Торкаючись же творчості їх вчителя, вона в листі від 2 лютого 1977 р. писала: «У всякому випадку марксистська інтерпретація історії стала основною і органічною частиною його загально-історичного світогляду не раніше кінця 20-х – початку 30-х рр. Адже ще на дискусії з приводу книги Д.М. Петрушевського «Нариси з економічної історії Західної Європи» позиція Є.О. Космінського виглядала дуже невизначено в цьому плані. У будь-якому випадку його перетворення в того, ким ми всі його знали, не було миттєвим і безболісним. Міркую, що воно вартувало йому багатьох роздумів і роздумів»⁴⁰.

П.Ф. Лаптін теж ділився з колегою своїми творчими планами щодо нової монографії «Народництво і проблеми общини», яке, за його задумом, повинна була мати соціологічне й історико-філософське спрямування. «Є чимало труднощів, – писав він колезі у жовтні 1977 р. – Насамперед, я виторгаюся в «чужу» сферу – російську історію. Я, зрозуміло, поступаюся своїм новим колегам у фактичному пізнанні, але я маю ту перевагу, що мої позиції базуються на «всесвітніх» історико-порівняльних матеріалах»⁴¹.

На початку 1980-х років інтенсивність листування між двома вченими дещо знижується внаслідок майже безперервних хвороб П.Ф. Лаптіна та глибокого морального й емоційного стану Є.В. Гутнвої через важку хворобу і смерть її чоловіка. «І стан і настрої у мене недобрі й навіть робота – вічний рятівник від усіх бід – на цей раз не в силах мені допомогти, – писала у квітні 1981 р. Євгенія Володимирівна колезі й водночас підбадьорювала його. – Сподіваюсь, що Ви тепер одужуєте. Звичайно, комплекс Ваших хвороб не з приємних, але для нашого віку – це звичайний набір»⁴². Вона також інформувала про роботу над своєю книгою, доопрацювання глав до «Історії селянства», підготовку іншої багатотомної монографії «Історія Європи» й другого видання навчального посібника з історіографії, прихід до керівництва в Інституті загальної історії і кафедри історії середніх віків в Московському університеті З.В. Удальцової. «Можливо це і на краще, оскільки зараз вся медієвістика знаходиться в руках у нашого шефа Чистозвонова, який її вже неабияк зруйнував», – коментувала вона останню подію в листі до Петра Флоровича від 22 березня 1982 р.⁴³. Водночас П.Ф. Лаптін інформував колегу, що на замовлення Міністерст-

ва закінчив монографію «Проблемне викладання і вивчення історії у вищій школі» (10 др. арк.), яку вважав «педагогічними мемуарами». «Це, очевидно, єдине, що я зміг зробити в провінційних умовах і при моєму настрої. Через місяць-півтора роботу відправлю в українське видавництва «Вища школа», – писав він⁴⁴.

Навесні 1984 р. Є.В. Гутнова з радістю писала про вихід з друку у видавництві «Наука» монографії «Класова боротьба і суспільна свідомість селянства в Західній Європі XI-XV ст. (М. Наука, 1984. – 352 с.) й обіцяла вислати колезі її примірник⁴⁵. Останній її лист професору П.Ф. Лаптіну з привітаннями до нового року адресат не встиг отримати. 16 грудня 1986 р. він помер.

Отже, 25-річна творча співпраця Є.В. Гутнovoї і П.Ф. Лаптіна свідчить, що упродовж 60-80-х рр. вони, завдяки своїй високій репутації й великому моральному авторитету, займали поважне місце в радянській науці та вищій історичній освіті, зокрема університетському викладанні курсу історії середніх віків, і робили все можливе для збереження престижу медієвістики та намагалися аналітично осмислити доробок провідних російських й українських медієвістів другої половини XIX – першої половини XX ст.

Примітки

1. Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в.: лекции / Под ред. С.Д. Сказкина и др. – М., 1963. – С.10.
2. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [початок 1969 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
3. Копилов С.А. Академік Е.О. Космінський і доцент П.Ф. Лаптін: штрихи наукової співпраці // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Т. 22: На пошану професора П.Ф. Лаптіна. – С. 22-33.
4. Є.О. Космінський – П.Ф. Лаптіну 26 липня 1958 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
5. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 16 червня 1969 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
6. П.Ф. Лаптін – Є.В. Гутновій 15 лютого 1963 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
7. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 11 листопада 1960 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
8. Протокол засідання кафедри Історії середніх віків Історического факультета МГУ от 13/VI-61 г. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
9. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 28 серпня 1961 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
10. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 30 вересня 1962 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
11. Гутнова Е.В. Пережитое. – М., 2001. – С.92.
12. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 11 лютого 1963 р., 19 травня 1963 р. та ін.; П.Ф. Лаптін – Є.В. Гутновій 15 лютого 1963 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
13. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 6 грудня 1964 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
14. П.Ф. Лаптін – Є.В. Гутновій 9 квітня 1968 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
15. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 19 квітня 1968 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
16. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 16 квітня 1969 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
17. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [не пізніше вересня 1970 р.]. – Арк.7, 2 // Архів родини Ю.П. Лаптіна.

18. Там само. – Арк.5-7.
19. Там само. – Арк.5.
20. Там само. – Арк.5.
21. Там само. – Арк.2-3.
22. Там само. – Арк.4.
23. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 22 листопада 1970 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
24. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 19 квітня 1968 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
25. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [не пізніше вересня 1970 р.]. – Арк.8 // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
26. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 22 листопада 1970 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
27. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 5 грудня 1971 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
28. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 14 лютого 1972 р.; [не пізніше грудня 1973 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
29. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 11 травня 1971 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
30. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 5 грудня 1971 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
31. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [не пізніше вересня 1972 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
32. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [пізніше 31 грудня 1972 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
33. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 14 лютого 1972 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
34. Гутнова Е.В., Самаркин В.В. Рец. на кн.: П.Ф. Лаптин. Община в русской историографии последней трети XIX – начала XX в. – К.: Наукова думка, 1971. – 300 с. // Вопросы истории. – 1973. – №7. – С. 156-157.
35. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 2 грудня 1973 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
36. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 7 липня 1974 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
37. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 5 жовтня 1974 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
38. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 2 грудня 1973 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
39. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 3 серпня 1973 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
40. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 21 лютого 1977 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
41. П.Ф. Лаптин – Є.В. Гутновій 23 жовтня 1977 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
42. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 25 квітня 1981 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
43. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну 22 березня 1982 р. // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
44. П.Ф. Лаптин – Є.В. Гутновій [1982 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.
45. Є.В. Гутнова – П.Ф. Лаптіну [не пізніше 1 червня 1984 р.] // Архів родини Ю.П. Лаптіна.

Резюме

В статті на основани епістолярних матеріалів аналізуються научні зв'язи двох відомих радянських історіографів – професора кафедри історії середніх віків Московського державного університету імені М.В. Ломоносова Е.В. Гутновій і професора кафедри загальної історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту П.Ф. Лаптіна.

Ключеві слова: *Е.В. Гутнова, П.Ф. Лаптин, переписка, научні твори, співпраця.*

Одержано 26 лютого 2013 р.